

Türkan ƏSGƏROVA*

**AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİLİNDƏ SİFƏTİN AZALTMA DƏRƏCƏSİNİN LEKSİK -
SEMANTİK-ÜSLUBİ ÖZƏLLİKLƏRİ (XIV-XVI əsr materialları əsasında)
XÜLASƏ**

Sifətin başqa nitq hissələrindən fərqləndirən cəhətlərdən biri onun dərəcə əlamətlərinə malik olmasıdır. Sifət bir nitq hissəsi kimi , əşyaya aid keyfiyyət və əlamət bildirir. Ancaq keyfiyyət və əlamət həmişə eyni səviyyədə olmur. Yəni əşyanın keyfiyyəti ya adi normal, ya aşağı, ya da yüksək səviyyədə olur ki, bu da dildə müxtəlif vasitələrlə öz ifadəsini tapır. Sifətin müxtəlif keyfiyyətdə olması qrammatikada dərəcə “*sifətin dərəcə kateqoriyası*” termini ilə adlanır. Əşyanın əlamət və keyfiyyətinin müxtəlif dərəcədə olması ya morfoloji, ya da leksik semantik vasitələtlə ifadə edilir.

Azərbaycan dilində keyfiyyətin adi-normal vəziyyətdə olmasını bildirən bir sıra leksik vahidlər *qara, qırmızı, qonur, sarı, göy, ağ* və s. sifətin müxtəlif dərəcələrinin yaranması üçün əsas vasitə xarakterinə malikdir. Bir əşyanın keyfiyyət və əlamətini məyyənləşdirmək üçün adi, ilkin sifətlər müxtəlif qrammatik formalar qəbul edir və ya köməkçi vasitə olaraq bəzi leksik vahidlər ilə yanaşı işlənməli olur. Sifət və onun dərəcə əlamətləri uzun tarix inkişaf dövrünün məhsulu olub tədricən keyfiyyət dəyişiklərinə uğranmışdır. Yəni bəzi dərəcə əlamətləri ya sadələşmiş, ya öz məhsuldarlığını itirmiş, bəziləri sonrakı dövrlərdə fəaliyyətə başlamışdır.

Açar sözlər: *Azərbaycan ədəbi dili, sifət, azaltma dərəcəsi, şəkilçi*

Azərbaycan dilçiliyində sifətin dərəcələri, onların adlandırılması, qismən morfoloji və leksik-semantik yolla düzəldilməsi qaydaları haqqında haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. O sıradan 1945 ildə çap olunmuş qrammatika kitablarında sifətin beş dərəcəsi; adi, kiçiltmə, müqayisə, üstünlük, şiddətləndirmə, 1953-cü ildə üç: adi, azaltma, çoxaltma, “*Azərbaycan dilinin tarixi morfoloqiyası*” əsərində dörd: adi, azaltma, çoxaltma, şiddətləndirmə, M.Hüeynzadə altı dərəcə *adi, müqayisə, üstünlük, şiddətləndirmə, çoxaltma*, Ə.Dəmirçizadə, Ə.Cavadov, S. Vəliyev sifətin üç *adi, azaltma və çoxaltma* və s. B. Tağıyev isə dörd *adi, üstünlük, müqayisə, azaltma* olduğunu göstərmişdir.

Sifətin bir nitq hissəsi kimi formalaşması idrakımızda əşya ilə onun keyfiyyətinin, əlamətini fərqləndirmə imkanının yarandığı dövrdən başlamışdır. İnsan maddi ailəmi dərk etmə prosesində ayrı-ayrı əşyalarla yanaşı, onların əlamət və xüsusiyyətlərini də dərk edərək adlandırılmış, tədricən sifət adlandırdığımız söz kateqoriyasının yaranmasına səbəb olmuşdur.

Ayrı-ayrı qrammatika kitablarında yalnız sifətin dərəcələrinin sayında deyil, izahında da müxtəliflik vardır. Yəni sifətin dərəcələrini əmələ gətirən bəzi şəkilçilər və digər vasitələrə münasibət müxtəlif olmuşdur. O sıradan, bir çox qrammatik, üslubi vəzifə və mənalara malik olan *-ca, cə* şəkilçisi çoxaltma dərəcəsinə, *-raq-rək* şəkilçisini bir müəllif azaltma, başqa bir müəllif isə müqayisə dərəcəsinin əlaməti kimi izah edirlər. Eyni zamanda Azərbaycan dilində geniş şəkildə işlənən *ən, lap*, daha ədatlarından da üstünlük, ya çoxaltma dərəcəsi adı ilə bəhs olunur.

* AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Müasir Azərbaycan dili şöbəsi, aparıcı elmi işçisi, fil.ü.f.d., dosent.

Yuxarıda sadalanan qrammatika kitablarından məlum olur ki, müqayisəni sifətin dərəcələri sırasına daxil edən müəlliflər də vardır.

Qeyd olunmalıdır ki, əşyaların malik olduğu keyfiyyət nisbidir, birində az, digərində orta, başqa birində isə çox-artıq dərəcədə olur. Əşyaların əlamətlərinin dərəcələrini yalnız müqayisə zamanı müəyyənləşdirmək olar. Yəni bir əşyanın keyfiyyət və əlamətini əsasən adi-normal dərəcə, adi-normal keyfiyyət ilə müqayisə etməklə göstərmək mümkündür. Yəni bir sifət başqa bir sifət ilə ya abstrakt, ya konkret müqayisə edilir. Bir halda ki, yəni iki əşya və hadisənin bir-birilə tutuşdurulması ilə fərqli cəhətləri aydınlaşdırılır, deməli, müqayisə özü aydınlıqda keyfiyyət və əlamət deyilir. Buna görə də müqayisə dərəcə deyil, dərəcələri aşkar edən, üzə çıxıran vasitəsi və prosesdir. Odur ki, müqayisəni müstəqil dərəcədə hesab etmək məqsədəuyğun deyildir. Yuxarıda göstərilən bölgələrdəki əsas cəhətləri nəzərə alaraq yazılı abidələrin dilində sifətin dərəcələrini üç bölgədə: *adi*, *çoxaltma-üstünlük*, *kiçiltmə-azaltma* araşdırmaq məqsədə uyğundur.

Adi dərəcə sadə, ilkin sifətlərlə ifadə edilir. Daim inkişaf edən dilin lüğət tərkibində isimlərə nisbətən sifətlər, xüsusilə sadə ilkin sifətlər saflığını və özünə məxsus orjinallığını qoruyub saxlayan leksik vahidlərdir. Ağ, qara, sarı, göy kimi bütün sadə eləcə də düzəltmə sifətlər malik olduğu keyfiyyətə görə sifətin adi dərəcəsinə daxildir. Əlamət və keyfiyyət adi normadan ya aşağı ya yuxarı dərəcədə olması sadə sifətlərlə müqayisədə müəyyənləşir. Yəni sadə və ilkin olan sifətlər sifətin digər dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi üçün ölçü meyarı, çıxış nöqtəsi vəzivəsini daşıyır. Demək olar ki, sifətin adi dərəcəsinə həm məzmun, həm də formaca başqa dərəcələrdən fərqləndirən cəhəti onun digər dərəcələri üçün meyar olmasıdır.

a) Sifətin azaltma və çoxaltma dərəcələri üçün təməl daşı olan adi dərəcəli sifətlər Azərbaycan dilinin yazılı abidələrində sabit şəkildə öz əksini tapmışdır.

b) Azaltma dərəcəsi: Sifətin azaltma dərəcəsi əşyanın əlamət və keyfiyyətini adi dərəcəci ilə müqayisədə aşkar edilir. Azərbaycan dilinin qrammatika kitablarının bəzilərində bu dərəcədən "*kiçiltmə*", bəzilərində "*azaltma*" dərəcəsi kimi bəhs edilir. Lakin bu dərəcənin ifadə etdiyi mənaya və keyfiyyət dərəcəsinə görə azaltma dərəcəsi adlandırmaq daha məqsədəuyğundur. Kiçiltmə termini isə əşyanın həcmə kiçilməsi ilə bağlıdır. Əşyanın keyfiyyət və ya əlamətinin adi dərəcədə az olduğunu bildirməsinə onu sifətin azaltma dərəcəsi adlandırmaq daha doğru olar.

Qeyd edə bilərik ki, azaltma dərəcəsi leksik-sintaktik üsulla düzəilir.

Çağdaş Azərbaycan dilində az məhsuldar olan - *imtraq* şəkilçisi yazılı abidələrdə də nadir hal kimi müşahidə edilir. Məs: Amma yenə sövdadan hasil olan sədatın dəxi əlaməti odur ki, yüzünün rəngi *qaramtraq* olub və gözləri içəri batmış olur.

-*imtraq* şəkilçisi ədəbi-bədii əsərlərin dilində geniş işlənməsi sovet dövrünün XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir: sarımtraq, qaramtraq, acımtraq, işımtraq, mavımtraq, solğuntraq, qırmızımtraq və.b. Bu misallardan *qaramtraq*, *qırmızımtraq* sifətləri istisna edilirsə istər ədəbi dildə, istərsə danışıq dilində *qaramtraq*, *solğuntraq*, *mavımtraq* *acımtraq* və s. morfoloji və sintaktik yolla qaratəhər, solğuntəhər, maviyə çalar, acıtəhər və s. kimi işlənməkdədir.

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində keyfiyyət aşağı dərəcədə olduğunu bildirən-*sov-şın-ımtur-ıntıl* və. s.şəkilçillər əsasən XIX yüzilliyin sonu XX yüzilliyin əvvəliindən işlək olmuşdur. Məs. Bu kimi faktlara C. Məmmədquluzadənin, A. Şaiqin, S.Vurğunun, İ.Şıxlının dilində rast gəlmək olur: O çox qaradı və kosadı, amma mən *ağımtur* və topasaq-qallam, C.Məmmədquluzadə); O erkən təbiətli, dəlisov, ətli, canlı bir qız idi ağı qarısından

ziyadə olan yuvarlaq gözlərində *qaramtraq* incə dodaqları dalğalanırdı. (*A. Şaiq. Seçilmiş əsərləri.1936, 216*); Alagöz sarışın *körpəcə* bir qız: Dörd divar içində ağlayır yalqız. (*S. Vurğun*); Sarışın qadın gəlinin başının üstünü kəsdirmişdir. Təyyarə gecikir. (*İ.Ş.*) Sifətin azaltma dərəcəsi ilə düzələn-*sov-ıntur-ımtur-şın-mtil* şəkilçilləri Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində daha geniş işlənmişdir.

Qeyd olunmalıdır ki, *sov-ıntur-ımtur-şın-mtil* və s sifətin azaltma dərəcəsi düzəldən şəkilçillərin ilkin və orta əsr mənbələrində təsadüf edilmədiyini onun dilimiuzdə ümumiyyətə, mövcud olmadığını və sonralar yarandığı ilə bağlamaq əlbəttə doğru olmaz. Şübhəsiz, əldə olan yazılı mənbələrin çoxu klassik şeir üslubunda yazılmasına görə xalq danışq dilinə məxsus xüsusiyyətlər yazıya daxil ola bilməmişdir.

Azərbaycan dilində bəzi qeyri-məhsuldar şəkilçilər vardır ki, bunlar qoşulduğu söz köklərinə, bəzi şəkilçilər həm feil köklərinə, həm də adlara birləşərək müxtəlif nitq hissələri düzəldir və semantikasına görə görə hələ tamamilə diferensiallaşmamışdır. Bu şəkilçilərdən *-cıq, -i-cək* şəkilçisini göstərmək olar. *-caq-cək* şəkilçisi bəzi adlara qoşularaq müxtəlif mənalı sifətlər yaradır. Məs adlardan isim düzəldir: *oyuncaq, dağarcıq, sucuq* və s.

İlkin və orta əsr əbidələrində *-cıq-cəq* şəkilçili isim və sifətlərə təsadüf edilir: Qazanın çobanı əmiraxur eylədi. *Qızılciq* dəgənəkimə gəlməz mana. (KDQ); *Küçücük* donuzşünləni. Aqcə qoyunlar olan yerdə bir quzulcuğı olmaz-ətinin bir miqdar siyahcə yerindən alıb və onu dəxi *ufacıq* noxud qədəri doğra. Anın dəxi əlaməti budur ki, *isticəq* nəsnələr kəndüyə xoş gəlib və bənizi dəxi boz olur. (KDQ):

Bu misallardakı *qızılciq* (qızıla bənzər, qızıla çalar), *küçücük* (çox kiçik), *quzucuq* (balaca quzu), *qarıciq* (bir az yaşlı), *isticik* (bir az isti), *ufacıq* (kiçirək bir balaca) və b. Sifətlər ilə əşyanı malik olduğu əlamət və keyfiyyət dərəcəsi azaldığı, zəiflədiyi ifadə olunur. Dildə sifətlərə xas olan bu əlamət çağdaş Azərbaycan dilində daha çox danışq dilində, yeni tərkibində *-cıqaz-ciyəz* mürəkkəb şəkilçi kimi işlənmişdir. Ədəbi dildə isə müxtəlif konstruksiyalarla *“bir az isti”, “qızıla bənzər”, “qızıl kimi”, “balaca qız”, “bir az kiçik”, “kiçirək”* və s. işlənmişdir.

Qeyri məhsuldar şəkilçi olan *-caq* şəkilçisini feildən düzəlmiş *“utancaq”* sifətinə görmək olur. M.Kazım bəy də *-caq* şəkilçisini sifətin azaltma dərəcəsinin göstəricisi hesab etmişdir. Sifətin dərəcələrinə olma müxtəlif münasibət *ca-cə* şəkilçisi ilə düzələn sifətlərə də aiddir. Yəni *ca-cə* şəkilçisi ilə düzələn sifətləri bəzən azaltma, bəzən də çoxaltma dərəcəsinə aid etmişlər.

F.Q. İxakov və Ə.Cavadov, K.Lyubimov isə *ca -cə* şəkilçisi ilə sifətlərdən əzizləmə, oxşama və kiçiltmə formmasını qırmızıca, kiçikcə kimi düzəldiyini göstərmişdir.

ca -cə şəkilçisi bütün dövrlərin ədəbi dilində məsuldar olmuşdur. Bu məsuldarlıq ardıcılıqla inkişaf etmişdir.

Qeyd edə bilərik ki, türkmən dilində *-ca* şəkilçisi ilə düzələn sifətləri yaxşıca, qovca, akcaqöqcə söyqlük yəni əzizləmə dərəcəsi adlandırmışlar. Şübhəsiz, *-ca-cə* şəkilçisi ilə düzələn sifətlərdə əşyanın əlamət və keyfiyyətinə, həcminə görə zəiflik, azaltma çalarları ifadə edilir. Türkoloji ədəbiyyatda bir qayda olaraq *-ca-cə* şəkilçiləri düzəltmə sifətlərdən bəhs edilərkən onun əzizləmə, kiçiltmə mənalına malik olduğu da qeyd edilir. *Aqcə* qoyunlar olan yerdə bir quzulcuğı olmaz-ətinin bir miqdar siyahcə yerindən alıb və onu dəxi *ufacıq* noxud qədəri doğra. (KDQ);

B.A.Serebrennikov yazır; türk dillərində *ca* şəkilçisi keyfiyyəti azaltma xarakterinə malikdir. Qırğızca *ak-ca* terkənəcə *esmer-ce*, qazaxca *qara-şa*, və azərbaycanca *qara-ca* və s.

V.Sevortyan da eyni fikirdə olub –ca şəkilçili sifətlərdə əlamət zəifliyini, tam olmadığını göstərmişdir.

Göründüyü kimi, –ca-cə şəkilçili sifətlərin hansı dərəcəyə daxil edilməsində müxtəlif fikirlər olsa da, onun əzizləmə, oxşama çalarları ilə yanaşı keyfiyyət və əlamətin azaltma zəiflətmə çaları yaratdığı da qeyd edilir. Xülasə, –ca-cə şəkilçisini bir çox qrammatik və üslubi vəzifələri vardır, bunlardan biri də azaltma dərəcəsini bildirməsidir.

Beləliklə, –ca-cə şəkilçili sifətləri şərti olaraq sifətin azaltma dərəcəsinə daxil etmək olar. –ca-cə şəkilçisi sifətlərdə ilkin orta əsirlərdən bu günə qədər Azərbaycan dilinin yazılı mənbələrində kifayət qədər rast gəlik . Qaralica mən qızın nəsinə gərək, olan? (KDQ,); Ağ tozlicə qati yayın əlinə aldı. (KDQ); *Alca* qanın yer yüzünə tökməyimmə? (KDQ,); *Uzunca* tənəfi köklü. (KDQ,); sarı ilan soqmədən *ağcə* tənim qalqub şişər (KQD); *Uzunca* tənəfi köklü (KDQ,); Qu quşca can odinə səməndər kibi girər. (Bürhan, XIV); Qusməğə düşdi bir kələcə topraq ilə quş ağzından çıxdı (Xətai, XVI,) Naqis məhək oldu, qamunun qəlbi dəğəldir, Bir sikkə dürrüst, *aricə* dinar ələ girməz. (Nəsimi. XIV, I,76); Nə mürəkkəb düzər gör ol ustad, Hər kim içər, *doluca* hikmətdir. (Nəsimi. XIV, II,27); və s.

Bu misallardakı *alca ala-ca*, qaralica, tozluca, uzunca, giləcə sifətləri ilə əşyanın keyfiyyət və əlamətinin tam olmadığını, adi dərəcədən zəif olduğu ifadə olunur. Müqayisə etdikdə: *alca*-tam qırmızı olmayan, uzuncatamam uzun olmayan, qaralica-qaraya bənzər Azərbaycan dilinin lügət tərkibində tarixən alınma adi sifətlər çox az olmuşdur. Bütün dövrlər üzrə ədəbi materiallarda farsca *siyah* və ərəbcə *xərab* sözlərindən daha çox üslubi məqamlarda işlənmişdir. Təsadüfi halda *siyah* fars sözünün –ca –cə şəkilçisi ilə işlənməsinə rast gəlmək olur. Məs: Qoyun ətinin bir miqdar *siyahca* yerindən alıb və onun dəxi ufacıq noxud qədəri doğrayıb bədə atəş üzərinə qoyub bir miqdar məstəki saqqızı qaynadırlar (KDQ)

Azərbaycan dilinin sonrakı inkişaf dövrlərində *siyahca* sifəti deyil, eyni mənada əslində olduğu sifət öz sabitliyini saxlamışdır. Müqayisə etdikdə: *qoyun ətinin qara yeri// qoyun ətinin siyahca yeri.*

Yazılı mənbələrdə *luq* şəkilçisi ilə düzəlmiş bozarlıq sifətinə təsadüf edirik: Əgər bozarlıq olub və bulanıq olsa ol dəxi bəlgəm qələbəsinə dəlidir. mənbə (KT XVIII) Bu misaldakı bozarlıq müasir dil baxımından maraqlı sözdür. Bozarlıq sözünün boz sifətindən ibarət olan bozar-feil-*luq* şəkilçisi ilə düzəlmişdir.

Cağdaş Azərbaycan dilində işlənməyən bozarlıq sifəti boz təhər, boz rəngə çalan, bozaraq mənasında sifətin azaltma dərəcəsini bildirir. Azərbaycan dilində sifətin azaltma dərəcəsi çox vaxt sintaktik üsulla, bəzi sifətlərə müxtəlif köməkçi sözlərin (təhər, bənzər) yanaşması ilə düzəlir. Azərbaycan dilinin əvvəlki dövr yazılarında çox az hallarda *ala* sözünün bəzi sifət və isimlərlə işlənilməsinə rast gəlmək olar. *Ala* gözlü bəbəklerin öksüz qoymuşsan (KDQ); Qazan göy *ala* çəmənə çadır tikdirdi (KDQ).

–*çal*. Əslində boz rəng mənasında olan bu müstəqil söz rəng bildirən sifətin əvvəlində işlənməklə onun ifadə etdiyi əlaməti zəiflədir, sifətin azalma dərəcəsini yaradır. Məs: Cümlə quşlar sultanı *çal* qara quş (KDQ); Çaya baxsa çalımı, *çal qara quş* ərdəmli, qurqurama quşqulu, qulağı altun küpəli... Yeynək çapar yetdi. (KDQ) \

Bu misalda “*çalqaraquş*” qara rəngli quşun həm də boz rəngdə olduğunu yəni qara quşun tünd qara deyil, həm də boz rəngdə çalarlığı olması ilə saqqalın nə ağ, nə də qara deyil, ağımtıl olması bildirilir.

Müasir Azərbaycan dilində *çal/ boz rəng//* sözü isimlərlə –*çal saqqal, çal baş, çal papaq* tərkiblərində müstəqil söz kimi işlənməklə yenə də sifətin azaltma dərəcəsini bildirir. *Çal/boz rəng* sifətindən düzələn çalan /oşayan/bənzər mənalı qoşmalar rəng bildirən

sifətlərdən sonra gələrək /yaşılı çalar, göyə çalan və s. azaltma dərəcəli sifət konstruksiyaları işlənmişdir. Danışiq dilində isə “saçı saqqalı çalaşib” cümləsində “çal” sözü feil formasında təsadüf edilir ki, şübhəsiz bu ifadələrinin yaranması qədim tarixə malikdir. Türk dillərinin qədim dövrünə gəldikdə isə “çal” bozuntul mənasında müstəqil söz kimi işlənmişdir. *Çal-qoyun*” *boz qoyun* və s.

T.İqurunin “Türk dillərində sifət” adlı məqaləsində iyy affikisin türkmənşəli sözlərdən sifət düzəltmək üçün bir vasitə kimi istifadə edilmir. Buna görə də i vasitəsi ilə düzəlmiş sifətlərin sayı vaxtilə ərəb dilindən mənimsənilmiş sifətlərin sayını aşmır. Əksinə belə sifətlərin miqdarı azalır.

Azərbaycan dilində *t-i-yi-yi* şəkilçisi ilə düzələn bir sıra sifətlər ifadə etdiyi keyfiyyət və əlamətin aşağı olduğunu bildirir. İsim köklərin birləşib sifət düzəldən bu şəkilçi mənşəcə ərəb dilinə mənsub olub tarixən Azərbaycan dilində geniş yayılmamış və tamamilə azərbaycanlaşmışdır. Narıncı, zoğalı, badamı, dəmiri, qızılı sifətlərini buna misal çəkmək olar. Şübhəsiz ki, *-i-yi* sifət düzəldən ərəb şəkilçisinin azərbaycanlaşması prosesi daha qədim dövrlərdən başlamışdır. Müasir Azərbaycan dilində işlənən *qızılı, yaşılı, şabalıdlı, badamı, bənövşəyi* kimi düzəltmə sifətlərin semantikasına, onun onun işlənmə xüsusiyyətlərinə diqqət edilsə əslində yaşılı-yaşılı çalan, şabalıtlı-şabalıt rənginə çalan, badamı-badama bənzər, bənövşəyi bənövşə rənginə çalan, sürməyi-sürmə rənginə çalan və s. kimi adi normal rəngə bənzərlik, çalarlıq mənasını bildiri ki, bunlar da keyfiyyəti adi dərəcəsinin zəifliyi, azlığı ifadə edilir. Bu baxımdan, *-m-i-yi-yi* şəkilçiləri ilə düzələn sifətlərdə nisbi də olsa azaltma dərəcəsinin ifadəsi vardır. Azərbaycan dilində tarixən *-i-yi* şəkilçili sifətlər işlənilmişdir. Məs: Bu dağdan aşmaq olmaz; narıncı başmaq olmaz (bayatı): Al məxmuri şalvarlı atı bəhri xotazlı Qaraqünə oğlu Qara budaq çalar yetdi.(KDQ)

Ə.Dəmirçizadə *i-yi* şəkilçisini vasitəsi lə düzələn sifətlərdən bəhs edərkən yazır ki, bu şəkilçi Azərbaycan dilində geniş yayılmış və tamamilə azərbaycanlaşmışdır: buna görə də bu şəkilçi ahəngə tabe olaraq bir sıra rəng, oyun və ya geyim adları əmələ gətiri ki, bunlardan rəng adları daha çox sifətlərə aiddir. Narıncı, zoğalı, qəhvəyi və s.[Dəmirçizadə: 1951]

Xalq danışiq dilində zənginliklərindən qidalanan vəqifin qoşmalarında danışiq sözlərinə tez-tez rast gəlmək narıncı rəngində olan, narınc rənginə çalar hətta ərəb sözbəhr (də-niz) sözü ilə işlənməklə *bəhri* “*dəniz rənginə oxşar*” kimi olur. Biri sertasər ağ, həm siyah telli. Biri buğdayıdır amma şəkilli (Vəqif). Bu misallardakı “buğdayı” sifəti ilə “*buğdaya bənzər*”, *buğda rənginə çalan* mənalarında keyfiyyət aşağı səviyyədə olan dərəcəsi ifadə edilir. İndi buğdayı, sifəti “qara” tərkibində işlənməkdədir. Ehtimal edilir ki, buğdayı sifəti leksik vahid kimi daha qədim olub, getdikcə dildə konkretlik, dilin normal tələblərinə uyğun yeni tərkibin yaranmasında iştirak etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Dəmirçizadə. Ə. Sifət Azərbaycan dilinin qrammatikası I, Bakı, 1951.
2. Kazımov. Q. Azərbaycan dilinin qrammatikası. Elm və Təhsil. 2017. 942
3. Mirzəzadə. H. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. Bakı. 1962.
- 4.Гуридин. Т.И. Имя прилагательное тюркских языках. Вопрось языкознания. 1955.№4.с 56
5. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004,376 səh.
6. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı, “Lider nəşriyyat”, 2004, 376 səh.
7. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı, “Lider”, 2004, 336 səh.

СЕМАНТИКО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТЕПЕНИ РЕДУКЦИИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ИСТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА (ПО МАТЕРИАЛАМ XIV-XVI ВВ.)

РЕЗЮМЕ

Одной из вещей, которая отличает прилагательное от других частей речи, является наличие у него знаков степени. Прилагательное, как часть речи, выражает качество или характеристику предмета. Однако качество и признак не всегда находятся на одном уровне. Тот факт, что прилагательное имеет различные качества, в грамматике называется степенью, термином «категория степени прилагательного». Различные степени характеристик и качеств объекта выражаются либо морфологическими средствами, либо лексико-семантическими средствами.

В азербайджанском языке существует несколько лексических единиц, указывающих на качество нахождения в нормальном состоянии: черный, красный, коричневый, желтый, синий, белый и т. д. Это служит основным инструментом для образования различных степеней прилагательного.

Для определения качества и свойства предмета простые и первичные прилагательные принимают различные грамматические формы или должны употребляться с определенными лексическими единицами в качестве вспомогательных средств.

Имя прилагательное и его степенные знаки являются продуктом длительного исторического развития и постепенно претерпели качественные изменения. Другими словами, некоторые знаки степени упростились или утратили свою эффективность, а другие стали активными в более поздние периоды.

Ключевые слова: *Азербайджанский литературный язык, прилагательное, степень редукции, суффикс*

SEMANTIC AND STYLISTIC FEATURES OF THE DEGREE OF ADJECTIVE REDUCTION IN THE HISTORY OF AZERBAIJANI LITERARY LANGUAGE. (BASED ON MATERIALS FROM THE 14TH-16TH CENTURIES)

ABSTRACT

One of the things that distinguishes an adjective from other parts of speech is that it has degree signs. An adjective, as a part of speech, expresses a quality or characteristic of an object. However, the quality and the sign are not always on the same level. In other words, the quality of an item is either normal, low, or high, which is expressed in language by various means.

The fact that an adjective has different qualities is called degree in grammar by the term "adjective degree category." The different degrees of characteristics and qualities of an object are expressed either by morphological means or by lexical and semantic means.

In the Azerbaijani language, several lexical units that indicate the quality of being in a normal state are black, red, brown, yellow, blue, white, etc. It serves as a basic tool for creating different degrees of an adjective. To determine the quality and characteristic of an object, ordinary and primary adjectives take various grammatical forms or must be used with certain lexical units as auxiliary means. The adjective and its degree signs are the product of a long period of historical development and have gradually undergone qualitative changes. In other words, some degree signs were simplified or lost their effectiveness, while others became active at later periods.

Keywords: *Azerbaijani literary language, adjective, degree of reduction, suffix*